

TEXTOS LITERARIS PER TREBALLAR A L'AULA

ELISABET ARMENGOL GIMENO

Institut Joan Miró de Cornellà de Llobregat /

Universitat de Barcelona

Resum

Els textos literaris que presento per treballar a l'aula parteixen del motiu del viatge, que opera com a eix vertebrador per oferir unitat a la tria. La particularitat d'aquest viatge literari és que no serà només cap enfora, observant la realitat que ens envolta, sinó també cap endins, a partir de les relacions que s'estableixen amb nosaltres mateixos i de com el material observat ens interpella. Per tant, es podria dir que es tracta d'un itinerari d'anada i tornada. La selecció que es proposa, a partir dels textos de Xavier de Maistre, Montserrat Roig i Josep Maria Espinàs, està pensada per afavorir i ampliar el diàleg, i és només una petita mostra dels molts fragments que amb el pretext del viatge es poden desgranar a l'aula.

Paraules clau: viatge, literatura de viatges, Xavier de Maistre, Montserrat Roig, Josep Maria Espinàs.

LITERARY TEXTS IN CATALAN FOR CLASSROOM STUDY

Abstract

This article presents a set of literary texts that are suitable for classroom use and which all revolve around the unifying motif of the journey. This journey is not only an outward journey, in which we observe the reality that surrounds us, but also an inward one which revolves around the relationships that we establish with ourselves and the ways in which what we observe gives us identity. It can thus be viewed as a round-trip itinerary. The texts, which have been selected from the writings of Xavier de Maistre, Montserrat Roig and Josep

Maria Espinàs, are intended to stimulate and enrich dialogue. Nevertheless, they are only a small fraction of the many that can be explored in the classroom under the pretext of the journey.

Keywords: journey, travel literature, Xavier de Maistre, Montserrat Roig, Josep Maria Espinàs.

«Tot el que veus, tot el que vius, tot el que toques és ple de literatura».
 Maria Aurèlia Capmany (*Dietari de prudències*)

1. INTRODUCCIÓ

La diversitat de textos literaris per treballar a l'aula és infinita. No em proposo aquí d'elaborar-ne un llistat exhaustiu, perquè es tractaria d'una tria molt personal i considero que cada professor la va construint en funció de les necessitats i de la tipologia de l'alumnat que es troba. És per això que l'enfocament que presento avui parteix del motiu del viatge —i, per tant, de textos catalogats com a literatura de viatges—, que opera com a eix vertebrador dels escrits que s'exposaran a continuació, una selecció pensada per afavorir i ampliar el diàleg.

La dimensió literària és el punt de partida d'aquest plantejament que vol aprofundir en un coneixement més ampli del nostre entorn, dels altres i de nosaltres mateixos. Així s'esmenta també en el currículum d'Educació Secundària Obligatoria quan es comenta que la literatura «ajuda a comprendre el món que ens envolta» i «l'aproximació de les obres literàries facilita el desenvolupament de l'hàbit lector i escriptor, així com el coneixement i vinculació a la llengua i cultura pròpia i d'altri» (DEPARTAMENT 2019: 58-59).

Ara bé, el fil conductor que ofereix unitat a la tria és el sentit del viatge, però no només cap enfora, observant la realitat que ens envolta, sinó també cap endins, a partir de les relacions que establím amb nosaltres mateixos i de com el material observat ens interpel·la. Per tant, es podria dir que es tracta d'un itinerari d'anada i tornada.

Si repassem breument un dels trets principals dels llibres de viatge (que situem dins les anomenades «escriptures del jo»), hi trobarem la marca d'intertextualitat amb altres gèneres, com la novel·la o l'autobiografia. A més, la dimensió de frontera entre la ficció i la no-ficció, o dit d'una altra manera, la complexa relació amb la ficcionalitat, és un altre aspecte rellevant que no passa gens desapercebut i en el qual cal parar atenció. A diferència de les guies de viatge, «pensades per a aquells que volen seguir el viatger i repetir allò que ha fet», més enllà també de la fórmula parcialment literaturitzada del Baedeker, els llibres de viatge, la majoria amb un fort caràcter autobiogràfic, «es fonamenten en una narració que fa servir tècniques de la ficció» (BOU 1992: 290). Per això alguns estudiosos, com Philippe Lejeune, parlen d'aquest doble joc o ambigüitat que els marca, ja que a priori es presenten com a no ficticis, i l'escriptor hi juga el doble rol de subjecte i objecte a la vegada. Ara bé, cal diferenciar l'experiència viscuda de la construcció posterior que se'n fa, en aquest cas a través de l'escriptura, i és que, en definitiva, malgrat que els autors vulguin ser fidels a la realitat que retraten, cal tenir present que escriure l'experiència és crear-ne una de diferent. Aquesta és també una de les metàfores implícites en el gènere, atès que «l'escriptura i la lectura d'un llibre de viatges són, al seu torn, un altre viatge» (BOU 1992: 292).

2. XAVIER DE MAISTRE, *VIATGE AL VOLTANT DE LA MEVA CAMBRA*

Hi ha viatges i viatgers de tota mena. És per això que començarem amb un fragment del *Viatge al voltant de la meva cambra*, de Xavier de Maistre. Ens situem en un espai reduït que en cap moment s'hauria considerat idoni per a la seva realització. És un magnífic punt de partida, perquè segurament permet desviar l'horitzó d'expectatives que es conforma quan parlem de literatura de viatges i al qual s'accedeix de menys a més, de les quatre parets de l'habitació a tot un univers interior creat per l'autor. El fragment triat —amb traducció de Rafel Patxot— pertany a l'inici de l'obra:

Podria començar l'elogi del meu viatge dient que no m'ha pas costat res. Aquest punt mereix atenció. Vet-el-ací de bon començament, alabat, festejat per la gent d'una mitjana fortuna. Hi ha una altra llei d'homes respecte ls quals encara té més segur un bon aculliment, per aquesta raó mateixa que no costa res. Doncs, respecte de qui? I ara? Ho pregunteu? Es respecte la gent rica. D'altra banda, quin recurs no es pera ls malalts aquesta manera de viatjar! No tindran pas de témer l'intemperí de l'aire i de les estacions. Pera ls covards, seran a cobert dels lladres; no trobaran precipicis ni barrancs. Milers de persones qui abans de mi no havien pas gosat, d'altres qui no havien pogut, d'altres, en fi, qui no havien pas pensat de viatjar, s'hi decidiran amb el meu exemple. L'esser el més indolent no s'atreviria a posar-se en camí amb mi per a procurar-se un plaer que no li costarà cap pena ni diner? Coratge, doncs! Marxem. Seguiu-me tots vosaltres que una mortificació de l'amor, un oblit de l'amistat reté en la vostra cambra, lluny de les petiteses i de la perfídia dels homes. Que tots els malhaurats, els malalts, els enutjats de l'univers me segueixin! Que tots els peresosos s'alcin en *massa!* (MAISTRE 1904: 8-9)

Què es pot treballar a partir del text? Més enllà del context en què s'escriu l'obra, de l'autor i de l'ús de la paròdia, amb un fragment com aquest es pot fer un exercici en el qual els estudiants parlin de com és la seva cambra, dels objectes que l'habiten i que a partir d'aquí puguin projectar els seus desitjos. Reivindicar un espai propi, una necessitat imperant entre els adolescents, que també podria dialogar amb algun fragment d'*Una cambra pròpia* de Virginia Woolf.

També es poden establir vincles interdisciplinaris amb la matèria de filosofia, ja que en aquest periple en quaranta-dos capítols (equivalent a quaranta-dos dies) els conceptes d'ànima i bèstia (a partir del capítol VI) són rellevants:

Me som adonat, per observacions diverses, que l'home es compostat d'una ànima i d'una bestia. Aquests dos essers són absolutament distints, emperò talment encaixats l'un dintre l'altre, o l'un sobre l'altre, que cal que l'ànima tinga certa superioritat sobre la bestia pera esser en estat de fer-ne la distinció. (MAISTRE 1904: 16)

Finalment, *Viatge al voltant de la meva cambra*, de Xavier de Maistre, es podria estudiar en comparació amb altres obres, com *Els*

viatges de Gulliver, de Jonathan Swift, i pot donar peu a parlar d'autors clàssics que han escrit narracions de viatges. Si ens centrem pròpiament en autors catalans, fins i tot podríem fer servir un recurs que aportí una visió de conjunt molt completa, com el mapa literari d'Espais Escrits, una aplicació web per consultar diferents punts de la geografia mundial amb textos de la literatura catalana associats. Cada localització geogràfica o espai escrit està format per un text relacionat amb el territori, així com tota una sèrie de continguts multimèdia que enriqueixen l'experiència de l'usuari lector.

3. MONTSERRAT ROIG, *L'AGULLA DAURADA*

Una autora que m'agrada treballar a l'aula és Montserrat Roig. Són molts els articles periodístics que hauria pogut triar per mostrar-vos, però, seguint amb el motiu del viatge, he seleccionat un fragment de *L'agulla daurada*. Mitjançant la primera persona del singular, l'autora fa ús d'una veu narrativa que es correspon, si fa no fa, amb la seva persona, ja que l'obra està basada en una experiència autobiogràfica, el seu viatge a Sant Petersburg, amb l'encàrrec d'escriure sobre el setge que va partir la ciutat: «Vaig estar-me a la ciutat de Leningrad durant gairebé dos mesos de l'any 1980. Hi vaig veure neu, pluja i, també, les famoses nits blanques» (ROIG 1985: 9). S'aprecia clarament un punt d'inflexió que queda evidenciat en el títol dels capítols: abans d'endinsar-se a «la ciutat de les persones», camina i descobreix «la ciutat de les pedres» on s'expliquen tota mena de relats històrics o llegendes de monarques, de poetes russos com Puixkin i novel·listes com Dostoievski. Així doncs, a través de la intertextualitat d'aquests relats, i dels relats personals dels testimonis del setge, l'escriptora configura un conjunt de veus que permetran el contacte amb aquesta altra, tant en l'àmbit cultural com en un de més personal.

El primer fragment s'ha titulat «La ciutat»:

S'acabaven els dies a Leningrad i la ciutat es buidava. Gairebé no hi havia nens: se n'anaven a les colònies d'estiu. Però arribava una altra fauna: els turistes. No hi havia lloc als hotels, no es podia caminar per

la Nevski. L'encant del desconegut es desfeia: els veia en ramats, carregats de paquets. Leningrad s'havia convertit en un supermercat. Passejaven amb la petulància d'una superioritat: la material. Rússia s'acostava a Occident, érem a la temporada alta. [...]

Vaig passejar, primer, per la Nevski, irreal com un paisatge lunar. Tot era ple de fantasmes: els qui no volien quedar-se a casa i preferien la llum. Els borratxos dansaven al jardí de l'Almirallat, sota l'agulla daurada, ningú no es ficava amb ells, ells no es ficaven amb ningú. Lluny, se sentien els acords tristos d'una guitarra. Davant de la Plaça d'Hivern hi havia una llarga filera de cotxes aturats. Tot de gent s'acostava al riu, com si esperessin un fenomen. Miraven cap al Neva, silenciosos, sense inquietud. Aleshores, el pont del Palau s'aixecà com dos braços que imploressin al cel. I un vaixell passà per sota. Tranquil·lament. En un instant, la naturalesa i la ment humana es reconciliaven. Com si l'univers hagués retrobat l'harmonia perduda. No hi havia passat, ni Història, ni por. La ciutat acabava de néixer, feta riu, cel, llum i pont, vaixell i gent. Tots una sola cosa. Un cosmos únic, sense esquerdes. I vaig pensar que, en un segon, havia vist l'eternitat. (ROIG 1985: 229-230)

Aquest passatge es pot treballar a dos nivells. El primer seria fer una comprensió o lectura més literal, a partir de l'enfocament que fa l'autora i dels elements o marques lingüístiques que ens ho fan notar. Es pot esmentar també la relació espai-temps que s'aprecia en el text, un tret característic de la literatura de viatges. A més, si ens fixem en la llengua, es poden analitzar les oracions simples i compostes (concretament les juxtaposades i coordinades), així com recursos estilístics, concretament les comparacions que construeix l'autora, com ara «s'aixecà com dos braços que imploressin al cel». O també els sons de fons («acords tristos d'una guitarra»), i la implicació que tenen amb el relat i l'estil. Un segon nivell podria incidir en els autors russos, sigui fent recomanacions literàries (una d'apropiada seria *El jugador* de Dostoievski) o bé llegint algun conte o *nouvelle*, com per exemple la *Història d'un cavall* de Tolstoi, ja que en altres moments de l'obra s'hi fa referència.

Un altre exemple per mostrar és un dels darrers passatges de la novel·la, que s'ha denominat «La identitat renovada»:

Veia la meua estada a Leningrad com si no l'hagués viscuda. Com una fantasia que em duia a l'enyorament: m'enyorava del jo que hi havia deixat, de mi mateixa, que ja no era la de Barcelona. Em venien imatges disperses: els capvespres damunt el Neva, els palaus retallats dins un cel immens. El poeta Kavafis no tenia raó: en un altre entorn, no portes les penes al damunt. M'enyorava de mi mateixa, perduda pels carrers de Dostoievski, de quan seia a la Plaça de les Arts, a la vora del jove Puixkin, dels raigs de sol que dauraven les façanes [...]

Al final del meu carrer hi ha una muntanya que veig cada dia. Va desaparèixer l'aguella daurada de l'Almirallat, que assenyalava, desafiant, el cel de Leningrad. Van desaparèixer els borratxos de les nits blanques, els vaixells que s'escolaven damunt el Neva, la fortalesa de Pere i Pau [...] Tot s'esvaní. Només em quedaven les sensacions.

No, no és veritat: hi són. Existeixen, els he vistos. A l'altra banda, hi ha una meitat de nosaltres mateixos. Durant dos mesos vaig somniar que era possible viure sense fronteres. (ROIG 1985: 232-233)

En aquest cas, més enllà del missatge i de la idea principal del text, podem fer èmfasi en l'evocació de l'experiència viscuda des dels records, i de la presència de la intertextualitat (present en molts textos de literatura de viatges), a partir de la referència a Kavafis, que Roig contesta: «El poeta Kavafis no tenia raó: en un altre entorn, no portes les penes al damunt». La citació que suscita la resposta polèmica era «La ciutat, on tu vagis anirà». A partir d'aquí, es pot construir un recull de citacions o fragments de poemes que parlin de la idea del viatge, i que posteriorment els alumnes hagin d'integrar en el seu discurs, per tal d'entendre què vol dir citar i com s'ha de fer. Finalment, es pot tornar a insistir en l'estil i els recursos estilístics emprats (en aquest cas, les comparacions), així com en el tractament literari d'una imatge recurrent del camí i de les sensacions que pot produir.

És molt reveladora també una de les citacions que Roig escriu al final del relat, després de tornar a casa: «Veia la meua estada a Leningrad com si no l'hagués viscuda. Com una fantasia que em duia a l'enyorament: m'enyorava del jo que hi havia deixat, de mi mateixa, que ja no era la de Barcelona» (ROIG 1985: 232). Tot viatge propicia que el jo torni a definir i a reorganitzar la visió del món. És necessa-

ri renovar-se, qüestionar-se, la identitat mai és definida i estable, i a través del contrast i l'impacte amb l'altre, i en aquest cas, amb un nou indret, una nova ciutat, es posa de manifest una transformació del jo, una obertura del subjecte. Així doncs, la identitat a través del viatge també es transforma i a classe es pot plantejar algun exercici que tracti algun viatge o estada que els hagi resultat sorprenent i els hagi canviat la manera de pensar o de veure les coses. Particularment en el meu cas, es pot aprofitar l'experiència del programa Erasmus, ja que són molts els alumnes de les optatives d'italià, francès i alemany que cada curs fan un intercanvi (en aquest cas, a Roma, Lilla i Bonn), de manera que aquesta tria pot servir-se d'aquesta experiència i viceversa.

Per acabar, el pretext d'aquests fragments donaria peu a estudiar Montserrat Roig des d'una altra dimensió, la més periodística, a partir d'articles, alguns dels quals recollits a *Un pensament de sal, un pessic de pebre. Dietari obert*, o bé amb l'obra de testimoniatge *Els catalans als camps nazis*.

4. JOSEP MARIA ESPINÀS I EL VIATGE A PEU

El darrer text que us presento és un fragment d'una de les excursions a peu de Josep Maria Espinàs, concretament de la seva estada al Priorat. I és que el viatge es pot trobar en un lloc conegut, si sabem on dirigir la mirada; fins i tot al barri o ciutat on vivim, interactuant amb altra gent que hi viu en la qual potser no ens hem fixat mai.

Aquesta tria es justifica principalment per la modalitat del viatge, que al seu torn es relaciona amb els assajos de William Hazlitt (*Dar un paseo*), Robert Louis Stevenson (*Excursiones a pie*) o bé Francesco Careri (*Walkscape: Camminare come pratica estetica*), que parlen d'aquesta visió romàntica i literària del viatge a peu. Aquest art del caminar esdevé una activitat enriquidora que permet meravellar-se (si aprenem a mirar) i pot fer-nos pensar també en aportacions com les de Nietzsche, Rousseau o Rimbaud, que reflexionen mentre passen. Ben mirat, és gairebé impossible evitar qualsevol mena de pensament, però cal no confondre l'acte de refle-

xionar amb el de filosofar. Fet i fet, l'escriptor no fa un assaig, la seva és una crònica de viatge.

Després d'aquestes breus consideracions per entendre l'objectiu primordial d'aquest conjunt de viatges a peu documentats, que ofereixen l'oportunitat de mirar les coses sense presses i d'acostar-se al caràcter del lloc, de la gent i de la terra que es trepitja, anunciarem la tria determinada dels llocs on viatja l'autor. Es tracta de territoris que no desperten la curiositat a primera vista, geogràficament propers però paradoxalment desconeguts, que tenen en comú la llengua, unes formes de vida concretes, un caràcter, alguns trets paisatgístics i el fet de ser pobles allunyats d'itineraris transitats.

El text seleccionat es titula «Menjar a la taula dels altres». Un dels dies que Espinàs va passar caminant pel Priorat, un matrimoni el va convidar a sopar a casa. Aleshores, quan va arribar l'hora de l'amanida, l'amo de la casa va agafar el plat amb restes de vinagre i d'oli i s'ho va beure: «En Baptista s'ha acabat l'amanida, portant-se el plat als llavis i bevent-se l'oli amb vinagre. Jo espero un segon. Després, decididament, enlairo també el meu plat» (ESPINÀS 2000: 58). Tot i que el gest sorprèn l'escriptor —i és normal: no hi està acostumat—, la seva reacció és agafar el plat i fer el mateix:

En Baptista s'ha acabat l'amanida, portant-se el plat als llavis i bevent-se l'oli amb vinagre. Jo espero un segon. Després, decididament, enlairo també el meu plat.

Tots anem pel món disfressats de nosaltres mateixos; vull dir amb les nostres ulleres, el nostre llenguatge, la mena de vida que ens diferencia en qualsevol punt del país. Em refereixo sempre a l'home ciutadà. Per acabar-ho de perfilar, quan és l'hora de dinar busquem la fonda i ens instalem en una taula —una taula on sovint hi ha unes floretes, i un cendrer decorat, i unes setrilleres i una ampolla de vi per a nosaltres sols—. Des d'aquella tauleta individual contemplem el món desconegut com des d'una illa; a vegades amb la supèrbia de l'emperador, sovint amb la tristesa dels naufrags.

Un s'adona ben aviat que cal menjar a la taula dels altres. Que cal fer, de tant en tant, una cura de desaïllament, de despersonalització, una cura de companyia no triada. Els costums, la sensibilitat, tot allò que un hom ha anat adquirint com a cosa pròpia, han de passar la pro-

va del contrast i la contradicció, perquè després puguem comptar amb una doble i profitosa experiència: el coneixement dels altres, i la valoració exacta de nosaltres mateixos.

És natural que l'home triï els seus amics entre aquells que participen dels mateixos gustos i de la mateixa classe social. Però és recomanable que, alguna vegada, l'home triï no triar, lliurar-se sense recel a allò que desconeix i que, tot i desconèixer-ho, li consta que és fraternal en algun aspecte. (ESPINÀS 2000: 58-60)

Aquest text, doncs, ens ajuda a aprofundir en el tema de la trobada amb l'altre a partir d'un episodi concret, en el qual Espinàs menja a casa d'en Baptista, i la posterior reflexió que se'n deriva. Es pot parar atenció a la doble experiència que suposa «el coneixement dels altres i la valoració exacta de nosaltres mateixos». La trobada amb l'altre produeix un contacte amb un mateix que també ens determina, ens configura i ens fa pensar. Possibilita la sortida personal i, alhora, un autoconeixement més profund.

A més, l'estil de viatge a peu i la despoblació de molts indrets pels quals Espinàs camina permeten recuperar l'inici del primer fragment de Montserrat Roig, que parla del turisme, i aprofundir en quins tipus de turisme existeixen actualment i com ha evolucionat el concepte. Què busquem quan viatgem?

Tots aquests fragments també són idonis per practicar l'ús dels connectors textuais per estructurar idees, identificant-ne els diferents tipus i remarcant-ne la intenció, així com dels signes de puntuació per estructurar un bon text.

En darrer lloc, aquest o altres textos d'Espinàs ens ensenyen que a vegades no cal anar lluny o a llocs exòtics per descobrir quelcom nou i diferent, ja que a prop tenim indrets fantàstics que es desconeixen. El que cal és fer-ho amb una mirada oberta, lliure de prejudicis. Per tant, una possible activitat que se'n deriva podria ser dissenyar una ruta de turisme de proximitat per a algú que acaba d'arribar i que encara no coneix Catalunya, en el qual l'aplicació dels connectors esmentats seria més que adient. Es pot recuperar aquí també la idea del mapa d'Espais Escrits.

5. CONCLUSIONS

Aquests tres textos —de Xavier de Maistre, Montserrat Roig i Josep Maria Espinàs— que s'han exposat són només una petita mostra dels molts fragments que amb el pretext del viatge es poden desgranar a l'aula. Podríem parlar del viatge a Nàpols de Josep Piera a *Un bellíssim cadàver barroc* (1987), o bé de les *Hores angleses* (1938) de Ferran Soldevila. També dels *Paradisos oceànics* (1930) o d'*El Marroc sensual i fanàtic* (1936) d'Aurora Bertrana, *La ruta blava. Viatge als Mars del Sud* (1978) de Josep Maria de Sagarra, i de la costa Brava i l'Empordà que projecten Josep Pla (1978) i més endavant Xavier Moret. Així mateix, es pot treure a col·locació la distinció entre viatger i turista —que tan bé retrata Huxley en el seu assaig *Along the road: Notes and essays of a tourist* (traduïda per Rafael Tasis amb el títol *Carretera enllà* i reeditada el 2014 per Adesiara)—, o el viatge formatiu i educatiu per Europa del Grand Tour (segles XVII i XVIII), reservat a un petit sector de la població, joves britànics de classe mitjana-alta. Aquest itinerari programa de viatge podia durar mesos i fins i tot anys, i recorda el viatge a Itàlia que feien els *hommes des lettres* per conèixer la cultura clàssica.

A priori els textos poden connectar més o menys amb els interessos (diversos) de l'alumnat, però es tracta de fer-los propers, perquè estableixin connexions en el seu imaginari, i alhora que es puguin relacionar amb la seva experiència, com és el cas de l'intercanvi esmentat.

Una bona manera d'acabar aquest recorregut són les consideracions del prefaci d'*El viatjar infinit* de Claudio Magris, que cito a continuació:

Hi ha el viatge més enllà de les columnes d'Hèrcules i el viatge mínim de Pickwick a les fonts de Hampstead o el viatge d'una habitació a l'altra de casa nostra, expedició no menys arriscada ni menys rica en atractius i perills. (MAGRIS 2008: 11)

Viatjar sentint-se sempre, simultàniament, en un món ignot i a casa, però sabent que no es pot tenir, que no es pot posseir cap casa. Qui viatja sempre és un vagabund, un estranger, un convidat; dorm en ha-

bitacions que abans i després d'ell acullen desconeguts [...]. Justament per això el viatge és sobretot un retorn i ensenya a ocupar més lliurement, més poèticament, la pròpia casa. (MAGRIS 2008: 12)

I la darrera:

Sortim de casa, travessem el món i tornem a casa, mal que sigui una casa molt diferent de la que havíem deixat, perquè ha adquirit significat gràcies al fet d'haver-la deixat, gràcies a l'escissió original. Ulisses torna a Ítaca, però Ítaca no seria el que és si no l'hagués abandonat per anar a la guerra de Troia, si no hagués trencat els lligams viscerals i immediats que hi tenia, per poder-la retrobar amb més autenticitat. (MAGRIS 2008: 13)

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BOU (1992): Enric Bou, «Rodar el món (a l'entorn dels llibres de viatges)», *Llengua & Literatura*, núm. 5, p. 289-306.
- DEPARTAMENT (2019): Departament d'Educació, *Currículum Educació Secundària Obligatòria*, Barcelona: Generalitat de Catalunya.
<<https://educacio.gencat.cat/web/.content/home/departament/publicacions/colleccions/curriculum/curriculum-eso.pdf>>
- ESPINÀS (2000): Josep Maria Espinàs, *A peu pel Priorat*, Barcelona: La Campana.
- MAGRIS (2008): Claudio Magris, *El viatjar infinit*, trad. Anna Casassas, Barcelona: Edicions de 1984.
- MAISTRE (1904): Xavier de Maistre, *Viatge al voltant de la meua cambra*, trad. Rafel Patxot, Barcelona: Biblioteca Popular de l'Avenç.
<<http://www.traduccionliteraria.org/biblib/M/M0201.pdf>> [Consulta: 19 novembre 2022].
- ROIG (1985): Montserrat Roig, *L'agulla daurada*, Barcelona: Edicions 62.